

SANAYİLEŞME, FRANSIZ İHTİLALİ ve LİBERAL ANLAYIŞLARIN

19. YÜZYIL KENTİNE YANSIMALARI ÜZERİNE BİR DENEME

(Sayfa 46-56)

Asiye Nisa KARTAL⁷
Nottingham Üniversitesi,
Mimarlık ve Yapılı Çevre Bölümü, İngiltere,
Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-6805-6778

Hasan Basri KARTAL⁸
Nottingham Üniversitesi,
Mimarlık ve Yapılı Çevre Bölümü, İngiltere,
Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0003-1586-9596

Öz

Bu çalışmanın temel amacı Sanayi Devrimi ve Fransız ihtilali sonrasında değişen, dönüşen kent olgusunu ortaya sermektir. Çalışma araştırma yöntemi olarak teorik bir okuma ve tartışma yolunu seçer. Çalışmanın odak tartışması, Sanayi Devrimi, Fransız ihtilali ile yeni ortaya çıkan liberalist felsefeler ve kapital temelli anlayışlar çerçevesinde yeniden şekillenen kentte ortaya çıkan sorunlardır. Bu sorunlar ile baş etme biçimi olarak üretilen ‘ideal kent kurguları’ ve ‘ütopyalar’, dönemin mimar ve kuramcılarının üretim ve düşüncelerinin yardımıyla açıklanır. Makale en son bölümünde, sanayi devrimi sonrası kentteki dönüşümlerin yankılarını, mimari alanı dışındaki metinlerde göz önüne serer. Varılan sonuca göre, 19. yüzyıl kent kavramı dönemin sosyolojik ve toplumsal olgularından kaçınılmaz olarak etkilenmiş, dönemin insani üzerinde karamsar ve kaygı yaratıcı bir ortamın doğmasına sebep olmuştur.

Anahtar kelimeler: Kent, Sanayileşme, Fransız İhtilali, ütopyalar, ideal kent kuramları

**AN ESSAY ON THE REFLECTIONS OF THE INDUSTRIALIZATION, FRENCH
REVOLUTION, AND LIBERAL ATTITUDES ON THE 19TH CENTURY URBAN
PHENOMENA**

Abstract

⁷Nottingham Üniversitesi Mimarlık ve Yapılı Çevre Bölümü, İngiltere, Doktora Öğrencisi, a.nisa.gunduz@gmail.com

This study mainly aims to reveal the changing and modification of the urban phenomenon after the Industrial Revolution and the French Revolution. This investigation uses a theoretical reading and discussion way as the research method. The main discussion of the study grounds on the problems that the cities faced following the Industrial Revolution, the French Revolution, and new liberalist philosophies and capital-based approaches. The ‘ideal urban theories’ and ‘urban utopias’ -which seen as the solution of the problems that the urban areas faced- are discussed through the help of practices and ideas of the architects and theoreticians. The article finally reveals the reflections of the industrialization-based problems on the urban areas in the context of non-architectural fields. According to the conclusion debate of the study, the 19th-century urban concept inevitably influenced by the sociological and social events in the period and caused a pessimistic and anxious environment on the people of the era.

Keywords: The urban, Industrialization, French Revolution, urban utopias, ideal urban theories

19. Yüzyıl Batı Kenti: Sanayi, getirdiği sorunlar ve kente dair ilk sosyolojik bakışlar

19. yüzyılda yeni buluşların üretim biçimine olan katkıları, kentlerin büyümesi ve kentler arasındaki iletişimin ve ticaretin artmasına önayak olmuştur. Barok dönemde ortaya çıkan burjuvazinin zenginleşerek para biriktirmesi, Fransız İhtilali ile ortaya çıkan liberalist felsefeler kapitalizm düşüncesinin ve kapitalist ekonominin temellerini atmıştır. Bu durum, monarşik sisteme dayalı tarım toplumları yerine, ekonomik gücü olan tüccarların ve anapara sahiplerinin merkezde bulunduğu, en yüksek kârın üretimde temel alındığı sanayiye dayalı bir toplumu ortaya çıkarmıştır. Bu toplumda anapara sahiplerinin Orta çağın korumacı ve muhafazakâr yaklaşımlarının aksine, yüksek ve hesaplanmış riske dayalı en yüksek kazancı elde etmeleri ön plandadır. Orta çağdaki tüketicinin lehine olarak pazar ekonomisinin belli bir değerde tutulması geçerliliğini yitirmiştir. Pazar ekonomisini olabildiğince genişletecek ve en yüksek karı getirecek şekilde düzenlemeler türemeye başlamıştır. Ekonomik yapıdaki değişimler, siyasal alanda seküler ve liberalist söylemlerin artmasına, felsefede materyalist eğilimlerin ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Toplumsal alanda sınıflar arası ayrımın siyasal olarak olmasa da ekonomik anlamda artması yeni bir ‘işçi sınıfı’ kavramının doğmasına neden olmuştur. Önce Avrupa’da büyük kentlerde başlayan bu değişimler giderek bütün dünyayı sarmıştır (Alptekin, 2007; Roth, 2000; Borsay, 1990).

Kentlerdeki yaşanan bu sosyal değişimler, kentin fiziksel yapısının oluşumuna da etki etmiş, bu etki kent üzerine yapılan kuramsal çalışmalara da yansımıştır. Kentteki bu değişimler daha sonra kent uzmanları tarafından ‘sanayi kenti’ olarak nitelendirilecek yeni kent tiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sanayi kenti olarak ortaya çıkan ya da dönüşen bu kentlerin temel özelliği, hammaddeye ya da hammaddenin elde edileceği ulaşım noktalarına yakın olması ve hammaddenin işleneceği endüstri tesislerinin kentin merkezinde konumlanmasıdır (Swingewood, 1998). Kent kurgusundaki fiziksel değişimler ile mimaride de cam ve demirin sonra çeliğin kullanılması artmıştır. Daha sonraları betonun da yaygın bir yapı malzemesi olarak kullanılması, eski yapı tekniklerinin sınırlarının aşılması, kentte bu devre özgü yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca yeni değişimlere paralel olarak depolar, antrepolar, limanlar, demir yolları, sergi pavilyonları, fabrikalar gibi yapı türlerinin kentteki ağırlığı artmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan değişimlere bağlı olarak önce sosyolojinin daha sonra da kent sosyolojisinin ortaya çıkışı tesadüfi değildir (Tuna, 2011).

Kent, bu dönemde artık sadece fiziksel olarak mimarlar tarafından incelenen ya da filozoflar tarafından ütöpik toplum düşlerine altlık sağlayan bir nesne değil aynı zamanda içinde yaşayan toplumların geçirdiği dönüşümlerle birlikte incelenen hem fiziki hem sosyal bir ekosistem olarak bilimsel olarak ele alınan bir olguya dönüşmüştür (Pacione, 2002). Bu bakış açısı Rönesans ve Barok döneminde filizlenmiş olsa da modern anlamda bilimsel bir disiplin haline gelişi on dokuzuncu yüzyılda olmuştur (Hale, 2008). Dönemin önemli mimarları arasında Viollet-le-Duc, ‘Entretiens sur l’architecture’ adlı eserinde Romanesk dönemden itibaren dini kültürün yerine yavaş yavaş seküler kültürün aldığını ve bu seküler kent kültürünün getirdiği özgürlüğün, büyük projelerle fiziksel karşılığının oluşturulması gerektiğini ileri sürmüştür (Thoenes & Evers, 2003, s.365). Viollet le Duc’un yaklaşımının aksine Amerikalı mimar Andrew Jackson ‘Downing A Treatise on the Theory and Practice of Landscape Gardening’ adlı eserinde kır yaşamını kent yaşamından üstün tutmuş ve kırın sakinlerine ahlaki olarak karakterlilik, yurt sevgisi, cesaret gibi değerleri aştığını ileri sürmüştür (Mallgrave & Contandriopoulos, 2006).

XIX. yüzyılda ortaya çıkan nüfus patlamaları kentleri aşırı derecede büyütmüş, metropoller ortaya çıkmış, kır ve kent arasındaki ayrım daha da artmıştır. Kentlere doğru oluşan göçler ve göçtükten sonra kentte işçi sınıfını oluşturan bu insanların barınma sorunları endüstri kentinin en önemli problemlerinden biridir. Bu sorunlardan hareketle endüstri kentini distopik bir kurgu içerisinde tanımlayan ve alternatif şehircilik yöntemlerini arayan Fransa’da Fourier, Cabet ve İngiltere’de Owen ve William Morris gibi düşünürlerin yanı sıra, sanayi devrimindeki gelişmelere paralel bir biçimde planlama anlayışlarını geliştiren Arturo Soria y Mata, Georges Eugene Hausmann, George Pullman vb. şehir plancıları da bu dönemin önemli aktörleri arasındadır (Mumford, 2007; Ragon, 2010).

Endüstri Devrimi’nde ortaya çıkan gelişmeler yerine çevreyi önemseyen, kent bütününde sanatsal bir nitelik arayan planlama anlayışlarını benimseyen, özellikle peyzaj tasarımı

kökenli planlamacılar da bir hayli çoktur. Örneğin; Horace Cleveland, Charles Eliot, Warren H. Manning, Fredric Law Olmsted, George Kessler, John Claudious London, Daniel Burnham gibi planlamacılar peyzajı temel alan ilkeler belirlerken, Camillio Sitte gibi planlamacılar mimari yapıların tekil estetiği yerine bu yapıların bir araya gelerek oluşturdukları kent estetiği ve kent mekân kalitesini temel alan bir anlayış geliştirmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru kentlerdeki değişim ve dönüşümlere paralel olarak şehir planlama eğitiminin temelleri atılmış, kentin planlanmasına yönelik bilimsel ilkeler belirlenmeye başlanmıştır. Artık kenti planlama mimarların doğrudan etkisi altındaki bir kent mimarlığı olmaktan çıkıp kendi başına bir disiplin haline gelmeye başlamıştır (Richter, 2012; Hall, 2010).

Yeni Sorunlar ile Baş etme Biçimi olarak İdeal Batı Kent Kurguları ve Söylemleri

XIX. yy'da kentin planlanmasında aktif rol oynayan aktörlerin yanında, yaşadığı kentteki dönüşümlere bağlı olarak yaşanan problemler ile beklentiler arasındaki doğan gerilimi rahatlatmak için ideal kent kurguları ve ütopyalar (Choay & Bratton, 1997; Bumin, 1998) üretenlerden bahsetmiştik. Bu ütopyalar daha çok sanayileşmenin yaşandığı İngiltere ve Fransa'da yoğunlaşmıştır. Fransa'da Saint Simon, Charles Fourier, Victor Considerat, Etienne Cabet ve Proudhon, Büyük Britanya'da Robert Owen, Pugin, Richardson, John Ruskin ve William Morris, ABD'de ve Rusya'da Henry George ve Kropotkin 'endüstri Kenti'ne yönelik çeşitli ütopyalar ortaya koymuşlardır (Choay & Bratton, 1997; Bumin, 1998).

Modern sosyolojinin öncülerinden kabul edilen Saint Simon, üretimin övgüsünü yapan toplumu, endüstriyle tekrar örgütlemek istemiştir. İlerleme fikriyle endüstrileşmeyi birbirine bağlayarak, bilimciliği yeni bir politik hatta dini sistem olarak sunmuştur. Simon bu ütopyasını 'ütopik sosyalizm' olarak adlandırmış ve zenginliğin toplumun hizmetine sunulması gerektiğini savlamıştır. Kapitalizm ile işçi sınıfını uzlaştıran Simon aynı zamanda endüstriyel rasyonalizmin de temelini atmıştır (Bumin, 1998, s.87-8). Simon şehircilik alanında temizliğe büyük önem vermiş, Bastille'den Louvre'ye kadar kanal açıp Paris'i temizlemeyi önermiştir. Kentteki demir yolu ulaşımı onun için diğer önemli noktadır. Simon'un düşünceleri daha sonra Paris'i planlattıracak olan Napoleon III'ü etkilemiştir (Ragon, 2010, s.43-4).

Simon'un kurduğu 'ütopik sosyalizm'i Etienne Cabet 1840'ta yazdığı 'Voyage et Icarie' adlı eseriyle daha da ileriye götürmüş ve Marx'a göre 'ütopik komünizm'i kurmuştur. Cabet ütopyasında militarizm ile barışçıl Hıristiyan idealini birleştirmeye çalışmıştır. Cabet'in kurduğu 'Ikarya'da üretim parasız bölüşülüyor, işçiler büyük kolektif atölyelerde üretim yapıyordu. Her şey yarar ilkesine göre tasarlanmıştı. İşlevi bulunmayan hiçbir şeye izin verilmiyordu. Cabet'in Ikarya'sında kentin kamusal yapıları kentin dışında kırlarda bulunmaktadır, kentte yayalar ve trafik düşünülmüş, pis sular için yer altı yolları fikri öne sürülmüştür. Ikarya aynı zamanda açık bir müze şehirdir. Yeşil bahçeler, bahçe sokaklar, gezinti yolları bu şehrin önemli unsurları arasındadır. Sınıfsal ayrımın bulunmadığı bu

ütopyasını Cabet, Teksas kentinde uygulamaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. Daha sonra takipçileri tarafından Iowa’da uygulamaya geçirilen bu ideal ancak bir kuşak dayanabilmiştir (Ragon, 2010, s.44-9; Pitzer, 1997).

Ütopya geleneğini toplumsal eleştiri ile yeniden yapılandırarak zirveye taşıyan Fourier ise, Owen ve İngiliz Ütopycıların aksine *‘phalanster’*’i (İşbirliğine dayalı Fourier’ci topluluk) ağırbaşlı bir topluluk olarak değil aynı zamanda bedensel hazlara da önem veren bir topluluk olarak görür. Bu kent içindeki çeşitli işlevlerde saf bir işlevselli anlayışı yerine hoş bir hedonizmde göze çarpmaktadır. Kentin tasarlanmış biçiminde bile hedonizm egemendir. Siyasi olarak demokratik bir yaklaşım söz konusudur (Bookchin,1996, s.145). Phalansterler insanlığın o güne kadar geçtiği dönemlerden sonra gelecek olan dönemin toplumdur (Bumin, 1998). Fourier, Phalanster’de mümkün olduğunca çeşitli ve renkli bir topluluk sunmuştur. Fourier’e göre çeşitlilik arttıkça toplulukta uyum artacaktır. Phalanster’de insanlar çalışmasa bile temel ihtiyaçları en rahat şekilde karşılanmaktadır (Beecher, 1986). Fourier Phalanster’deki bütün ideal ölçüleri ayrıntılı bir biçimde vermiştir. Phalanster’in merkezinde saray bulunmakta ve insanlar ortak eylemleri için bu sarayı kullanmaktadırlar (Bumin, 1998, s.97-99). Fourier’in sosyal düzeni özel konut ile aynı ütopya içerisinde düşünmesi, ilk modern şehircilerden olarak kabul edilmesini sağlar. Fourier ütopyasında toplulukçu bireysel mülkiyet anlayışını geliştirerek daha fazla kar elde etmek isteyen vurgunculara karşı toplumun yoksul kesimlerinin kolektif bir biçimde savunulmasını önermektedir. Mimaride işlev ve estetiğin birlikte ele alınması gerektiğini ileri sürerek, saf yararı ya da faydasız estetiği reddetmiştir. Ragon’a göre Cabet’in düşüncesi Marx ve Stalin’i, Fourier’in düşüncesi Proudhon ve Kropotkin aracılığıyla modern liberal düşüncüyü etkilemiştir (Ragon, 2010, s.50-59). Fourier öldükten sonra fikirlerini yayan Considerant, Fourier’in düşüncelerini geliştirmiş, metafizik ve kuramsal yönlerinden ayırarak uygulama alanına sokmaya çalışmıştır. Tek tek yemekhane mutfak gibi birimleri bulunan özel konutlar yerine bu işlevlerin ortak birimlerde çözüldüğü büyük barınma yapıları öneriyordu. Fourier’in bir başka takipçisi olan Godin ise Considerat’ın düşüncesini kapalı işçi sitelerinde uygulamaya koymuştur. Küçük bir kent gibi işçilerin bütün ihtiyaçlarının karşılanacağı bu minyatür kentler (siteler) ilk başta Engels tarafından ‘sosyalist bir deney’ olarak övgü ile karşılanmış daha sonra ise bir kentten karşılanan ihtiyacın tamamına cevap verememesi dolayısı ile eleştirilmiştir (Bumin, 1998, s.101-103).

Bu noktadaki Anglo-Sakson geleneğin önemli isimlerinden Robert Owen ise Fourier’e benzer bir yaklaşım içerisinde bulunmuştur. Owen’ın ABD’de 1824’te kurduğu ‘New Harmony’ adlı komünal kenti kolektivist yaşama ilişkin ilk denemelerden sayılmaktadır. Sosyalizm ile Hristiyanlığı birleştirmeye çalışan Cabet’in aksine Owen bir rasyonalisttir. Owen, New Harmony kentinde kurduğu fabrikasında işçileri on saatten fazla çalıştırmamış, çocuk yaştaki işçileri kullanmayarak kendi meslektaşlarının aksi bir tutum sergilemiştir. Simon’un düşlediği ‘işçiler ordusu’nu kurmayı başarmıştır. Owen sanayicileri toplayarak işçilere insani tutumla yaklaştıkları zaman daha yüksek kar elde edeceklerini iddia etmiş, devleti işçileri korumaya

yönelik kararlar almaya zorlamıştır. Kuramında toplumu küçük parçalara ayırmaya dayalı anarşistlerin tavrı ile buna tezat teşkil eden devletçi (merkeziyetçi) fikirleri örtüştürmüştür. Owen, Platon'dan itibaren gelen tarım toplumu modellerini kır hayatı ile birleştirmeye çalışmıştır. Mimariye önem veren Owen'ın hayatının son dönemlerinde Morris'çi bir eskiye yönelik göze çarpmaktadır. Ütopyasında oluşturulan binalar merkezde toplanmaktadır ve gereksiz sokak, cadde ve avlular ortadan kaldırılmıştır. Merkezdeki binaların kolektif mutfaqları bulunmaktadır. Çevrede kamusal işlevi bulunan binalar ve bunların etrafında bahçeler yer almaktadır. Sanayi birimleri kente dışarıdan eklenmiştir. Owen'ın kurduğu bu ütopya Owen'ın ölümünden sonra geçerliliğini yitirmiştir (Claeys, 1993).

ABD'li Henry George ise rant, gelir maaş hakları gibi kavramlar üzerine eğilmiş ve ABD'deki sanayi sorununu toprak spekülasyonlarına bağlamıştır. Smith ve Ricardo ekolünün gösterdiği gerçekleri, Proudhon ve Lansalle ekolünün gösterdiği ilkelerle birleştirmeye çalışmıştır. Toplumsal sefaleti toprak sistemiyle ilişkilendiren George, şehircilik kuramını rant ve mülkiyet kavramlarını merkeze alarak, daha az yapay bir rant sisteminin kurulmasını öngören bir ütopya tasarlamıştır (George, 2016). Bir başka ütopist İngiliz hekim Richardson 'Hygeia' adlı bir ütöpik kent kurgulamıştır. Kentteki yaşayan sayısının yüz bini geçmemesi gerektiğini ileri süren Richardson, dört katı geçmeyen yükseklikte evlerin bulunduğu, ağır ve hafif trafik akışının birbirinden ayrıldığı kentteki yolların altından demir yolunun geçtiği, tarım ve kamu binalarının bölgeleme yolu ile ayrıldığı, karbonu yok eden sistem ile hava kirliliğinin yok olduğu, hastanenin tüm şehri dolaşarak hizmet verdiği bir ütöpik kent kurgulamıştır (Ragon, 2010, s.60-66; Richter, 2012).

Bu ütopyaların dışında dönemin 'yeniden doğuş' anlayışlarına paralel olarak nostaljik olarak nitelendirilebilecek, geçmişin olumlanmasının önem teşkil ettiği endüstri kenti eleştirileri ve bunları temel alan ütopyalar da vardır. Örneğin İngiliz mimar Pugin, 1837'de yazmış olduğu 'Contrasts (Karşıtlıklar)' adlı kitabında, yaşadığı kentin Orta Çağ'daki ve kendi dönemindeki bir karşılaştırmasını yapmıştır. Bu kitapta, kentteki yapıların değişimini ve bu değişimlere paralel olarak Orta Çağ'ın üstünlüklerini savlamış, kentteki su, gaz, kanalizasyon gibi yenilikleri yadsınamış ancak bu düzenlemelerin Orta çağ Hristiyan düşüncesine göre yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliğini ileri sürmüştür (Bumin, 1998, s.104-6). Pugin'den etkilenen ve 'Arts and Crafts' akımının kurucuları arasında sayılan John Ruskin, İngiltere'de makine kullanılmayan işçi konutları üretmiştir. Ruskin sanayi devrinin tutarsızlığına ve makineciliğin peşinden sürüklenen kültürün zayıflığına karşılık şehircilik alanında 'organik' bir estetik öğretisi geliştirmiştir. Ruskin, estetik ilkelerine bağlı olarak unutulmuş olan 'şehircilik sanatı'na dikkati çekmiş, mimari eserlerin tek başına bir estetik değer oluştursa bile aralarındaki uyumun daha önemli olduğunun altını çizmiştir (Hewison, 2007). Ruskin'in takipçisi, aynı zamanda Dickens, Marx ve Engels gibi düşünür ve yazarlardan da etkilenmiş olan William Morris, yaşamının son yıllarını sosyalist militarizme adanmıştır. Owen ile yakın bağı olan Morris, Owen'ın sosyalist ve şehircilik karşıtı etkisine Ruskin'den miras aldığı Orta çağ zevkini eklemiştir (Poulson, 2002). Morris, 1891'de yazdığı News form 'Nowhere' adlı

ütöpik romanında kurguladığı topluluk devlet sosyalizminin ötesinde komünist bir topluluğa dönüşmüş, kamu yapılarının varlığı gereksiz hale gelmiştir. Morris bu toplumun (hastanesiz, mahkemesiz, ordusuz, polissiz bir toplum) yaşayacağı kenti, kırsal işgal eden ancak daha sonra onun niteliklerini alan bir kırsal özellikte kent şeklinde tasarlamış ve büyük bahçelerin bulunduğu, yapıların birbirinden uzak olarak konumlandığı, yeterli sayıda ambarların bulunduğu ve insanların el emeği ile üretim yapmaktan mutluluk duyduğu bir kurgu oluşturmuştur (Coleman ve O'Sullivan, 1990). Ruskin ve Morris'in Orta çağ vurgularının kökeninde, el emeği üretimine dayalı, kültür ve estetiğin merkezi bir rol oynadığı toplumu olarak idealize etmeleri yatmaktadır (Ragon, 2010, s.67-70). Dönemin yeniden doğuş anlayışlarına ve nostaljik yaklaşımlarına karşıt olarak Viyanalı mimar Adolf Loos ise Viyana'daki Orta çağ ve Barok taklidi yapıları 'Potemkin Kenti' adlı metninde sadece görsel olarak o dönemi yansıtmaları ve bunun haricinde boş, anlamsız görüntüler yığını olmaları noktasında eleştirecektir (Sebag, 2001). Morris ve Ruskin'in görüşleri daha sonra Ebenezer Howard'ın 'bahçekent' düşüncesinden, Rus mimarların karşı şehircilik anlayışına göre tasarlanan planlarına kadar etkisini gösterecektir (Upton, 1984; Hall, 2010).

Tarihte kendini ilk defa anarşist olarak kabul etmiş ve bu yüzden ilk anarşist filozof olarak kabul edilmiş Proudhon ve anarşizmin kuramsal temellerini atmış olan Kropotkin, Saint Simon'dan itibaren gelen ve insanı bu temele göre şekillendiren ütopyalara ve tarihselci bir bakış açısı içerisinde toplumu ve kenti şekillendirici yaklaşımlara karşı çıkmıştır. İnsanı belli bir sistem ile (ister devletçi sosyalist, isterse tarihselci) terbiye edilmesine karşı çıkan anarşist kuramcılardan Proudhon, Saint Simon'un aksine maneviyat yoksunluğunu makineci ilerlemeye bağlayan ve Simon'un kuramlarının aksini savunan ilk sosyologdur. Proudhon'un eserlerinde toplumu ilgilendiren birçok konuyu ele almasına karşın mimarlık ve şehirciliğe ait bölümlerin az olması şaşırtıcıdır. Ancak genel olarak şehircilik ve mimarideki yaklaşımı işlevsellik çerçevesinde geliştirmiştir (Woodcock, 2010). Proudhon'a göre şehirdeki sanatsal yapılar insanlara rahatlık, temizlik, ucuzluk sağlamıyorsa yararsızdır (Ragon, 2010, s.70-72). Proudhon'dan daha sonra gelmiş olan Kropotkin ilerici ütopyaları boğucu bulmakta, geleceğe kural konulamayacağını iddia etmektedir. Kropotkin'e göre yapılması gereken iş, insanları olmadıkları gibi olmaya davranma noktasında zorlamak değil (sosyalist ve kültüralist ütopyalarda olduğu gibi) insanların eğilimlerinin yolunu açmaktır ve bu durum kâğıt üzerinde çizilmiş ideal planlar ile gerçekleştirilemez (Kropotkin, 2014). Cabet ve Fourier'in ideal komün evlerine karşı Kropotkin, bireysel konutları tercih etmiş ve komünist eğilimlerin toplumun bu durumu istemesine göre kendi kendine doğal süreci içerisinde gerçekleşmesi gereken bir süreç olduğunu ileri sürmüştür (Bumin, 1998, s.109-110).

İdeolojik ya da Ütöpik bir yargıyı dayatmak yerine dönemin yaşantısından ve kent mekânından sunulan kesitler

Kentteki değişim ve dönüşümlerin yankılarını edebi eserlerde de görmek mümkündür. Edebi eserlerde ütöpik yaklaşımlarla birlikte, modern kentte yaşayan bireyin ruh dünyasına yönelik

yapılmış çözümlerinin bulunduğu yaklaşımlar da mevcuttur (Yörük, 2006). Ütopik yaklaşımlara örnek olarak Eugene Sue'nin 'Juif Errant' (1845) adlı romanı, Jules Verne'nin 'Les Cinq Cent Millions de La Begum' (1879) adlı eseri, Herbert- George Wells' in 'A Modern Utopia' (1905) adlı romanı verilebilir. Bunların dışında Wolfgang von Goethe, Honore de Balzac, Fyodor Dostoyevski, Victor Hugo, Franz Kafka, Lev Tolstoy, Marcel Proust, T.S. Eliot, Charles Baudelaire gibi edebiyatçıların metinlerinde, Sanayi Devrimi ile gelen değişim ve dönüşümlere paralel olarak gelen psikolojik gerilimleri, kentteki sınıf ayrışmalarını ve çatışmalarını, sosyal yapının birbiriyle ilişkisini, kısacası kentteki sosyal ve fiziksel yapıya ait kesitleri bulmak mümkündür. Örneğin Goethe'nin Faust'unda kentteki değişimler ile birlikte ahlaki değişimi ve buna Faust'un içsel tepkisini, Victor Hugo'nun Sefiller'inde yasa ve merhamet arasındaki yapıyı, Paris'in geçirdiği kentsel ve sınıfsal yapıdaki değişim ve dönüşümleri görmek mümkündür. Balzac'ın Vadideki Zambak'ında Fransız İhtilali sonrası toplumdaki değişim ve dönüşümlerden kesitleri, Dostoyevski'nin Suç ve Cezası'nda ise suç ve ceza kavramlarını ve bunun üzerinden normatif değerlerin nispiğini (nihilizme paralel bir modernlik) görmek mümkündür. Kentteki modernliği ve bu modernliğin paradokslarını sistemli bir biçimde en iyi inceleyen yazar XIX. yy'de belki de Baudelaire'dir. Baudelaire 'Modern Hayatın Ressamı', 'Modern İlerleme Fikrinin Güzel Sanatlara Uygulanması Üzerine', 'Paris Sıkıntısı' gibi metinlerinde, maddi düzen ile tinsel düzenin birbirine karışmasındaki endişesini, modern hayat ve sanatın ilişkisini, modern hayattaki özneyi ve ruh hallerinin çözümlemesini sunmaktadır (Ragon, 2010, Pike, 1997).

Edebiyatın haricinde, XIX. yüzyıl itibariyle kent sosyolojisinin ortaya çıkması ile, bu dönemin toplumsal felsefe ile ilgilenen düşünürlerinde ve sosyolojinin kurucuları arasında kentlerdeki yaşanan bu değişim ve dönüşümlere ait önemli bilimsel nitelikteki tartışmaları bulmak mümkündür (örneğin; Max Weber ve George Simmel yapıtlarında modern batı kentini tanımlamaya çalışmış, Weber bu durumu sosyal eylem kuramları içerisinde, Simmel ise neo-Kantiyen bir biçimde ele almıştır) (Roth, 2000; Swingewood, 1998).

Kısaca, kırdan kente göçün yarattığı problemler, endüstri devriminin, üretim ve tüketim üzerindeki yaptığı değişimlerle ortaya çıkan yeni işçi sınıfı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sınıf çatışmaları, yoğun nüfus artışı ve kentleşme, toplumsal ilişkilerin karmaşıklaşması vb. unsurlar, bu dönemin mimarlık dışındaki metinlerinde de sıkça karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ NİYETİNE

İnsanoğlunu varoluşundan itibaren çevresini şekillendirmeyi amaçlamış ve bunun üzerine çeşitli düşünceler üretmiştir. İlk Çağ'ın erken dönemlerinde bu düşünceler daha çok mitsel ve dini metinlere dayanmakta iken, felsefi düşüncenin teolojik karakterini yavaş yavaş terk ederek kendi başına bir disiplin haline gelişi ile kentin üzerine üretilen düşünceler, siyaset felsefesi ve bu felsefe üzerinden kurgulanan ütopyaları temel almıştır. Daha sonra ortaya çıkan kent düşüncesi yaklaşımı ise daha çok mimarlar tarafından ortaya atılan ve kentin

fiziksel mekânının nasıl düzenleneceği problemine odaklanan yaklaşımdır. Antikçağ ve Orta Çağ'da kentin nasıl kurgulanacağına yönelik olarak üç yaklaşımın (dini/mitsel/kozmolojik, ütöpik/felsefi/idealistik ve mimari/işlevsel/pragmatist) egemen olduğu görülmektedir. Rönesans ve Reformasyon ile ortaya çıkan teolojik çözümler ve buna bağlı olarak yeni felsefi ve bilimsel arayışlar, bireyin kent kurgulanışında da ideali aramasına önyak olmuş ve birçok kent kurgusunun üzerine düşünce üretmiş aktörler tarafından 'ideal kent' düşüncelerinin ve planlarının üretilmesine neden olmuştur. Rönesans ile ortaya çıkmaya başlayan kent kuramları ve kentsel planlama anlayışları, Barok dönemde uygulama alanında karşılığını bulmuştur. Barok dönemde kentlerde daha öncesinde var olmadığı kadar katı bir biçimde kentsel planlama edimi, kentsel mekânı sınıfsal yapıları ortaya çıkaracak şekilde bölmüş, yoksul ve zengin mahalleleri oluşturmuştur. Kentin, ordu, kralın monarşisi ve kilise eksenli olarak planlanması, büyük caddelerin ve meydanların oluşturulması, kentliler arasındaki sınıfsal ayrımı kuvvetlendirir niteliktedir. Bu dönemin sonlarına doğru bürokrasinin, ticaretin vb. gelişmesiyle birlikte kentte burjuvazi ortaya çıkmış ve bu sınıf, kentin planlanmasında etkili olmuştur. Özellikle 18.yy'ın sonunda patlak veren Fransız İhtilali ile kralların monarklarının zayıflaması, ortaya çıkan liberalist söylemler ve ön kapitalist ekonomilere bağlı olarak burjuvazinin gücünün artmasıyla birlikte kentin planlanması üzerindeki baş aktör burjuvazi sınıfı olmuştur. XIX. yüzyılda burjuvazinin giderek güçlenmesi, kapital biriktirmeye yönelik girişimler, Sanayi Devrimi'nin doğurduğu üretim ve tüketim pratiklerindeki değişmelere sebebiyet vermiştir. Bu durum, kentlerin fiziksel yapısında ve kimlik kurgusunda önemli değişimlere ve beraberinde sorunlara neden olmuştur. Bu sorunlar mimarlık ve ilişkili disiplinlerde ütopyalarla aşılmaya çalışılmış, bunun dışındaki disiplinler tarafından yaratılan edebi eserlerde ise detaylıca resmedilmiştir. Bu yazarların her biri kendi dönemini gördüğü pencereden tahlil etmiş, ideolojik bir yargıyı dayatmak yerine dönemin yaşantısından kesitleri göstermişler ve kent mekânındaki fiziksel ve sosyal değişimleri sunmuşlardır.

KAYNAKLAR

- Alptekin, M. Y. (2007). Şehir ve Toplum. İstanbul, Türkiye: Beta Yayınları.
- Baudrillard, J., Proto, F. (2003). Mass, identity, architecture: Architectural writings of Jean Baudrillard. Chichester, West Sussex: Wiley-Academy.
- Beecher, J. (1986). Charles Fourier: the visionary and his world. Berkeley: U of California Press. ISBN 0-520-05600-0.

- Bookchin, M. (1996). Ekolojik Bir Topluma Doğru. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul, Türkiye: Ayrıntı Yayınları.
- Borsay, P. (1990). The Eighteenth-century town: A reader in English urban history: 1688-1820. London and New York: Longman.
- Bumin, K. (1998). Demokrasi Arayışında Kent. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Choay, F., & Bratton, D. (1997). The rule and the model: On the theory of architecture and urbanism. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Claeys, G. (ed.) (1993). Selected works of Robert Owen. London: Pickering.
- Coleman, S., & O'Sullivan, P. (1990). William Morris & News from nowhere: A vision for our time. Bideford: Green Books.
- George, Henry (2016). The annotated works of Henry George. Madison New Jersey Lanham, Maryland New York, NY: Fairleigh Dickinson University Press The Rowman & Littlefield Publishing Group, Inc., Robert Schalkenbach Foundation. ISBN 978-1611477016.
- Hale, J. R. (2008). The civilization of Europe in the Renaissance. London: Harper Perennial.
- Hall, T. (2010). Planning Europe's capital cities: Aspects of nineteenth century urban development. London: Routledge.
- Hewison, R. (2007). John Ruskin. Oxford: Oxford University Press.
- Kropotkin, P. A. (2014). Essential kropotkin. Place of publication not identified: Palgrave Macmillan.
- Mallgrave, H. F. (2007). Architectural theory. Oxford: Blackwell.
- Mallgrave, H. F., Contandriopoulos, C. (2006). Architectural theory. Malden, MA: Blackwell Pub.
- Mumford, L. (2007). Tarih Boyunca Kent: Kökenleri. Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği. çev. Gürol Koca. Tamer Tosun. İstanbul, Türkiye: Ayrıntı Yayınları.
- Pacione, M. (2002). The city: Critical concepts in the social sciences. London: Routledge.
- Pike, B. (1997). The image of the city in modern literature. Ann Arbor, Mich: UMI Books on Demand.
- Pitzer, D. (1997). America's Communal Utopias. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press.
- Poulson, C. (2002). William Morris. Royston, Hertfordshire: Eagle editions.
- Ragon, M. (2010). Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi. İstanbul, Türkiye: Kabalcı Yayınları.
- Richter, R. (2012). Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş. çev. Necmeddin Doğan. İstanbul, Türkiye: Küre Yayınları.
- Roth, M.L. (2000). Mimarlığın Öyküsü: öğeleri, tarihi, anlamı. çev. Ergün Akça. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sebag, M. S. (2001). Prince of princes: The life of Potemkin. New York: Thomas Dunne Books.
- Swingewood, E. (1998). Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi. çev. Osman Akınhay. Ankara, Türkiye: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Thoenes, C., & Evers, B. (2003). Architectural theory: from Renaissance to the present; 89 essays on 117 treatises. Köln, London: Taschen.
- Tuna, K. (2011). Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri. İstanbul, Türkiye: İz Yayıncılık.
- Upton, J. N. (1984). A social history of 20th century urban riots. Bristol, IN, U.S.A: Wyndham Hall Press.
- Woodcock, G. (2010). Pierre-Joseph Proudhon: A biography. London: Routledge.
- Yörükan, A. (2006). Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri, Ankara, Türkiye: Nobel Yayın Dağıtım.